

XV. VE XVI. YÜZYIL OSMANLI TARİH YAZICILARINA GÖRE ALTIN ORDA*

Elif UZUN**

ÖZ

Altın Orda Devleti, XIII. ve XVI. yüzyıllar arasında Deşt-i Kıpçak sahasında hâkimiyet sürerek askeri, siyasi ve ticari politikasıyla bu coğrafyada otoriter güç olur. Batu Han, Altın Orda Devleti'ni kurarak Kıpçak, Bulgar, Rus ve Alman gibi pek çok halkı egemenliği altına alır. O, Moğol geleneklerini terk etmeden, devletin bekası için bir düzen oluşturur. Batu'dan sonra Altın Orda tahtına geçen Berke Han, mevcut düzeni koruyarak hanlığın hâkimiyet sahasını daha da genişletir. Ayrıca Altın Orda'nın ilk Müslüman hanı olan Berke, İslam'ın ışığıyla Deşt-i Kıpçak'ı aydınlatır. Canibek Han yüce gönlü ve kudreti sayesinde Tebriz halkını Melik Eşref'in zulmünden kurtararak burada sükûneti sağlar. Toktamış Han'ın şanssızlığı ise Timur ile karşı karşıya gelmesidir. Toktamış ve Timur arasında uzun yıllar süren savaşlar Toktamış'ın aldığı mağlubiyetlerle sonlanır. Timur, Altın Orda topraklarını yakıp yıkar. Böylece Altın Orda'nın yıkılış süreci başlar. Timur'un gazabından kurtulmayı başaran Tatarlar, Osmanlı sultanı Yıldırım Bayezid'in himayesinde Filibe'ye yerleşir. Bir dönem Altın Orda hanları, Türkiye Selçuklu sultanlarını himaye ederken şimdi süreç tersine döner. Bir tarafta çöküş sürecine giren Altın Orda, öte yanda büyüyerek güçlenen Osmanlı Devleti vardır. Ne yazık ki, iki devlet arasında siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel ilişkiler tam olarak kurulamaz. Bu yüzden erken dönem Osmanlı tarih yazıcılarının eserlerinde Altın Orda Devleti'ni anlatan bilgiler sınırlı kalır.

Anahtar Kelimeler: Altın Orda, Berke Han, Canibek Han, Kemalpaşazâde, İdris-i Bitlis

THE GOLDEN HORDE: ACCORDING TO OTTOMAN HISTORIOGRAPHERS IN XV. AND XVI. CENTURIES

ABSTRACT

The State of the Golden Horde has been an authoritarian power in the Desht-i Qipchaq area with its military, political, and commercial policies, continuing its dominance in this geography between the 13th and 15th centuries. Batu Khan founded the Golden Horde State and ruled over many peoples including the Kpçak, Bulgarians, Russians, and Germans. He creates an order for the survival of the state without abandoning the Mongolian traditions. Berke Khan, who took the throne of the Golden Horde after Batu, extends the dominion of the khanate even further by maintaining the existing order. In addition, Berke, the first Muslim khan of the Golden Horde, illuminated Desht-i Qipchaq with the light of Islam. Thanks to his great heart and power, Canibek Khan saves the people of Tabriz from the persecution of Melik Esref and ensures peace here. Toktamis Khan's misfortune is that he came face to face with Timur. The wars that lasted for many years between Toktamish and Timur ended with the defeats that Toktamish. Timur burns and destroys lands in the Golden Horde. Thus, the process of the collapse of the Golden Horde begins. The Tatars, who managed to get rid of Timur's wrath, settled in Filibe under the the leadership of the Ottoman sultan Yıldırım Bayezid. While the khans of the Golden Horde once patronized the Seljuk sultans of Turkey, the situation has now reversed. On the one hand, there is the Golden Horde, which has entered the process of collapse, and on the other hand, there is the Ottoman State, which has grown and strengthened. Unfortunately, political, economic and

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 18.10.2023; Yayına Kabul Tarihi: 27.11.2023

* Bu çalışma 2017 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalına sunulan, "XV. Ve XVI. Yüzyıl Osmanlı Tarih Yazıcılarına Göre Deşt-i Kıpçak ve Altın Orda" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

**Doktora Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Tarih Bölümü, ERZURUM; ORCID: 0000-0003-0459-1541, E-posta: elifpektas@hotmail.com

socio-cultural relations between the two states cannot be fully established. For this reason, information about the Golden Horde State remains limited in the works of early Ottoman historiographers.

Key Words: The Golden Horde, Berke Khan, Canibek Khan, Kemalpasazade, Idris-i Bitlisi

Giriş

Cengiz Han hayatta iken sahip olduğu toprakları Moğol geleneklerine uygun olarak dört oğlu arasında paylaştırır. Büyük oğlu Cuci'ye İtil Nehri'nden İrtiş'e kadar uzanan toprakları verir (Kafalı, 1976, s. 16; Kemaloğlu, 2016, s. 98; Ebülğazi Bahadır Han, 2020, s. 17). Cengiz Han'ın 1227'de ölümü üzerine tahta oğlu Ögedey geçer. Bu dönemde Batu Han, 1236-1242 yılları arasında, batıya seferler düzenler. Batu Han, İtil Bulgarlarını ortadan kaldırıp, Rus Knezliklerinin çoğunu ele geçirir. Bir yanda Kıpçaklar dağılırken, öte yanda Tatar ordusu, Macaristan'ın içlerine kadar ilerlemiştir (Saray, 1989, s. 538-539). Batu Han Deşt-i Kıpçak, Kuzey Kafkaslar, Harzem, Kırım ve İtil Bulgar Devleti topraklarında, 1242'de Altın Orda Devleti'ni kurar. Akabinde İtil Nehri kenarında Saray şehrini inşa ettirerek başkent yapar (Rizaeddin Fahreddin, 2003, s.39; Kamalov, 2009, s. 71; Kırımî, 2014, s. 62).

Batu Han, kurduğu devleti sağlam temeller üzerine oturtur. Onun 1256'da ölümünün ardından Altın Orda tahtına kardeşi Berke Han geçer (Konukçu, 1992, s. 506; Yakubovskiy, 2000, s. 38). Berke Han döneminin en önemli olayı, Müslüman olduğu için İslamiyet'in hanlık içerisinde yayılmasına müsaade etmesidir (Ötemiş Hacı, 2009, s. 45; Vasary, 2009, s. 75; Cüzcani, 2016, s. 140-141). Berke Han'ın 1266'daki ölümü üzerine tahta Batu Han'ın torunu Mengü Timur geçer (Nüveyri, 1941, s. 257; Ebülğazi Bahadır Han, 2020, s. 129). Mengü Timur, Altın Orda'nın ilk bağımsız hanı olup zeki ve adaletli bir hükümdardır (Yuvalı, 2004, s. 138). Mengü Timur, 1266'da kendi adına Altın Orda'nın ilk bağımsız parasını Bulgar şehrinde bastırır (Ağat, 1976, s. 46, 52). Mengü Timur'un ölümünün ardından Altın Orda'da fetret dönemi yaşanır. Tokta Han, 1291-1312 yılları arasında, Altın Orda'daki düzeni yeniden sağlar. Onun ölümünün ardından Özbek Han, 1313'te devletin başına geçer (Kafalı, 1976, s. 72-73; Kamalov, 2009, s. 88-89).

Özbek Han dönemi Altın Orda'nın "*altın çağı*" olarak adlandırılır. İslamiyet resmi din haline gelir. Ayrıca imar ve bayındırlık faaliyetleri hız kazanır (Ötemiş Hacı, 2009, s. 52-53; Kırımî, 2014, s. 73). Altın Orda'yı uzun yıllar başarılı bir şekilde yöneten Özbek Han'ın ölümünden sonra 1342-1357 yılları arasında tahta oğlu Canibek Han oturur. O da babası gibi devleti başarılı bir şekilde yönetir. Canibek Han'ın ölümünün ardından Altın Orda Devleti için sıkıntılı bir dönem başlar. Özellikle 1360-1380 yılları arasında ikinci fetret devri yaşanır. Taht kavgalarının hız kazanması devletin yapısını yıpratır (Kemaloğlu (Kamalov), 2018, s. 605, 607-608). Altın Orda'nın son güçlü hanı Toktamış, devletin bozulan düzenini yeniden kurar (Verdiyev, 2021, s. 92-100). Ancak uzun yıllar süren Toktamış-Timur mücadelelerinin sonucunda Altın Orda Dev-

leti bir daha toparlanamaz (Kafalı, 1979, s. 417-418). Ahmet Han'ın 1481'de ölümünün ardından Sibir-Tura hanı Aybek, Altın Orda tahtında hak iddia etmesine rağmen, tahtı ele geçirecek gücü yoktur. Ahmet Han'ın oğulları Mürteza ve Şeyh Ahmet de atalarından kalan tahtta sahip çıkmaya çalışsalar da başarılı olamadılar. 1502'de Kırım hanı Mengli Giray, Saray'a büyük bir sefer düzenleyerek burayı ele geçirir. Böylece Altın Orda Hanlığı tarih sahnesinden çekilmiş olur (Kurat, 2019, s. 144-145).

Orta Çağ Türk tarihinde önemli bir yere sahip olan Altın Orda, Türkistan, Anadolu, Rus knezlikleri, Doğu Avrupa ve Orta Doğu devletleri ile ilişki içerisinde olmuştur. Bu yüzden, Altın Orda tarihi hakkında, Arap, Fars, Rus kaynakları ve seyahatnamelerde oldukça geniş bilgiler mevcuttur. Bu çalışmanın amacı ise erken dönem Osmanlı kroniklerindeki Cuçi ulusuna dair bilgileri derleyerek Altın Orda tarihine ve çalışmalarına katkı sağlamaktır. Öncelikli olarak çalışmamıza, XV. ve XVI. Yüzyıla ait Osmanlı kronikleri tespit ederek başladık. Çalışmamızda yer alan eserleri ve bilgileri kronolojik olarak verdik. Nihai amacımız ise Türk-İslam kültürü ile sentezlenerek "Tatar Kültürünün" oluşmasına sebep olan Altın Orda Devleti'ni, erken dönem Osmanlı tarih yazarlarının gözünden incelemektir.

XV. ve XVI. Yüzyıl Osmanlı Tarih Yazıcılarına Göre Altın Orda

Erken dönem Osmanlı kronikleri arasında, özellikle XV. yüzyıla ait eserlerde, Altın Orda'ya dair bilgiler oldukça sınırlıdır. Bu döneme ait Yazıcızâde Ali, Ahmedî ve Neşrî'nin eserlerinde, Batu Han, Berke Han ve Canibek Han dönemlerine ait bilgiler mevcuttur. XVI. Yüzyılda kaleme alınan ve Altın Orda'dan bahseden eserler daha fazladır. Bu anlamda, İdris-i Bitlisî, Kemalpaşazâde, Rüstem Paşa, Lütfi Paşa ve Talikizâde Mehmed Subhi gibi müelliflerin eserlerinden istifade edebiliriz. Bu müellifler de genel olarak eserlerinde, Berke Han, Canibek Han ve Toktamış Han dönemlerine dair bilgilere yer vermiştir.

Yazıcızâde Ali

Altın Orda Hanlığı'na dair bilgi veren ilk kaynak Yazıcızâde Ali'nin eseri *Tevarih-i Ali Selçuk'tur*. Müellif, Batu ve Berke Han dönemiyle ilgili siyasi ve kültürel bilgiler sunarak Altın Orda tarihine ait erken dönem kayıtlarına ulaşmamızı sağlar. Batu Han (Sayın Han)¹; Kıpçak, Rus, Bulgar, Başkırd ve Alman meliklerini kendisine bağlar. O, keskin kılıcı ile Deşt-i Kıpçak topraklarını alarak, atlarına, davarlarına otlak ve gezinme yeri yapar. Batu Han, ahlaklı, cömert ve iyi huylu bir handır. Yabancı devletler ve milletler Batu Han'a elçi göndermek zorundadır. Eksik alınan tedbirler, işini bilmeyenlerin yaptıkları hatalar, insanların hırsları ve öfkelerinden dolayı düzenin bozulması sonucunda yeniden düzeni sağlayacak olan Batu Han'dır. Batu Han'ın çağdaşı Türkiye Selçuklu Devleti Sultanı II. Gıyaseddin Keyhusrev (1237-1246), elçi olarak Naib

---

¹ Müellif, Batu Han'dan "Sayın Han" diye bahseder. Batu Han'a ithafen kullanılan "Sayın" ifadesi farklı kaynaklarda da karşımıza çıkmaktadır. Bu ifade ilim adamları tarafından farklı yorumlanır. V. V. Barthold ve B. Spuler bu lakabın *iyi kalpli ve merhametli*, J. Boyle, *merhum han*, P. Pelliot ise *bilge han* manasına geldiğini açıklar. Bkz. Ötemiş Hacı, 2009, s. 31.

Şemseddin'i ona göndermek ister. Naib Şemseddin, Selçuklu sultanının onu böyle bir vazife için görevlendirmesinden mutluluk duyar. Elçilik fermanını kabul ederek, "İlhanlı"² sarayına layık hediyeler hazırlamaya başlar. Altın Orda topraklarına yapılacak seyahat için ulaşım daha kolay ve kısa olduğundan deniz yolu tercih edilir. Batu Han'a sunmak için kıymetli mücevherler, nadir bulunan elbiseler, süslü kaplar, eyeri altından olan süratli atlar, başlığı ve üzengisi mücevherden katırlar ve develer götürür. Naib Şemseddin, deniz yolculuğunun sonunda çölleri ve ovaları aşarak nihayetinde Altın Orda hanı Batu'nun huzuruna ulaşır. Selçuklu elçisi, Batu Han tarafından iyi karşılanır. Naib Şemseddin, Selçuklu sultanının Batu Han'a olan kulluğunu ve bağlılığını bildirerek hediyelerini sunar. Yazıcızâde Ali'ye göre, hediyelerin büyüklüğü ve ihtişamı bu zamana kadar hiç görülmemiştir. Batu Han bu ziyaretten memnun kaldığından, Türkiye Selçuklu Devleti'nden giden elçilik heyetini her gün huzuruna kabul eder. Onları, Harezm, Saksin, Bulgar, Otrar, Hıta, Hoten, Çin, Maçin ve daha farklı ülkelerden gelen meliklerin huzurunda ağırlayarak, onlara izzet ve ikramlarda bulunur. Batu Han'ın sarayında misafir olarak bir müddet kaldıktan sonra Naib Şemseddin memleketine dönmek için izin ister. Batu Han elçiye müsaade ederek Selçuklu sultanına padişahlık nişaneleri olan hediyeler gönderir. Bu hediyeler; süslü taşlarla bezenmiş külâh, ok, yay, kılıç, mızrak kaftan ve yarlığdır. Ayrıca Batu Han kendi adına, Naib Şemseddin'i de Rum memleketine hâkim kılarak, ona "Nizâmü'l-Mülk" ve "Salâhü'l-âlem" unvanlarını verir. Batu Han'ın huzurundan ayrılan elçilik heyeti, kara yolunu tercih ederek, Şemahı ve Şirvan üzerinden Anadolu'ya döner (Yazıcızâde Ali, 2009, s. 693-695).

Yazıcızâde Ali'nin eserinden Altın Orda tarihine dair istifade edeceğimiz bir diğer mesele ise Berke Han döneminde Selçuklu sultanı II. İzzeddin Keykavus'un Bizans'ın elinden kurtarılmasıdır. II. İzzeddin Keykavus, hile ve dedikodulara maruz kalarak hapse atılır. Memleketini ve saltanatını bırakmak zorunda kalan sultan, bir süre İstanbul'da Fasilyus Bilavlogos'un himayesinde kalır. Daha sonra Rumeli'nden Deşt-i Kıpçak topraklarına geçen sultan kurtuluşu Altın Orda hâkimiyetinde arar. II. İzzeddin Keykavus, memleketinden uzakta 18 yılını geçirip, 679/1280-1281'de hastalanarak vefat eder (Yazıcızâde Ali, 2009, s. 848). Öte yandan Berke Han, II. İzzeddin Keykavus'un iki oğlunu, Sultan Mesud ve kardeşi Rükneddin Geyumers'i, tekrar memleketlerine göndermek için yanında tutar. Kırım ve Suğdak topraklarında bulunan bu iki kardeş deniz yoluyla ülkelerine dönmek için Altın Orda hanından müsaade isterler. Rükneddin Geyumers'in deniz yolu ile Kastamonu civarına geldiği söylene de kardeşi memleketine dönmez. Ayrıca II. İzzeddin Keykavus ile Altın Orda topraklarına giden Anadolu erenlerinden Saru Saltuk da müsaade alarak sahip olduğu sürüsü ile Dobruca'ya gider (Yazıcızâde Ali, 2009, s. 853).

---

² Kubilay Han zamanında, bu kelime hükümdar unvanı olarak kullanılır. *Memleketin hükümdarı, barış hükümdarı* anlamına gelir. Bkz. Spuler, 2011, s. 295.

Ahmedî

Osmanlı Tarihi'nin ilk dönem eserlerinden olan *İskendernâme*'de, Cengiz Han'ın kişiliği, Moğol hanları ve Altın Orda Hanı Canibek dönemiyle ilgili bilgiler mevcuttur. Ahmedî, Cengiz Han'ın kâfir bir padişah olduğunu, İran'ı baştanbaşa harap ettiğini ifade eder. Bu dönemde İran coğrafyasındaki Selçuklu ve Türkmenler yerlerinden gönderilir. Zalim bir han olan Cengiz, toplantılarda yiyip içmeyi ve sohbet etmeyi ayrıca savaşlarda hile yapmayı iyi bilen bir kişidir. Moğollar diğer milletlere çok kötülükler ederek, gittikleri şehirleri, yerleşim yerlerini yakıp yıkar. Bu şehirler arasında Semerkant ve Harezm de vardır. Bağdat'ı, Horasan'ı ve Irak'ı hâkimiyetleri altına almışlardır. Cengiz Han hayatta iken sahip olduğu toprakları oğulları³ arasında paylaştırır. Cengiz Han'ın oğullarından birisi Çağatay Han, diğeri ise Türk sultanı olarak bilinen Berke handır. Bir oğlunun adı tespit edilemese de "*Kopçak*" lakabı ile tanınmaktadır. Batıya doğru genişleyen Cengiz Han, kazandığı toprakları bahsi geçen üç oğluna verir. Ayrıca Hülagü Han'a da İran topraklarını verir (Ahmedî, 1983, s. 61b, 62a).

Ahmedî'nin, Altın Orda tarihine dair verdiği diğer bilgi de Canibek Han'ın 1356'daki Tebriz seferidir. Azerbaycan'a hâkim olan İlhanlıların güçlerinin zayıflamasının ardından, Melik Eşref bölgede söz sahibi olmaya başlar. Bu durum Melik Eşref ve Canibek Han'ı karşı karşıya getirir. Ayrıca Melik Eşref halkına zalimce davranır. Böyle bir zalimin zulmüne daha fazla dayanamayan insanlar Melik Eşref'i terk ederek, Deşt-i Kıpçak'ta bulunan Canibek Han'a sığınır. Canibek Han'a sığınan bu kişiler, ağlayıp yalvararak: "*Bizi kurtarın sizin köleniz olalım. Bunca insanı eğer kurtarırsanız Hak katında yer bulasınız.*" diyerek çare arar. Merhametli ve adaletli bir han olan Canibek, Müslümanların feryadına kayıtsız kalmayarak 600.000 kişilik ordu ile Tebriz'e gider. Canibek Han'ın sayıca üstün ordusu karşısında, Melik Eşref'in ordusu 90.000 kişiden oluşur. Melik Eşref ordusunu konuşlandırdıktan sonra büyük bir ordunun geldiğini görür. Canibek Han, bu mücadelede Melik Eşref'i yenerek esir alır. Akabinde Tebriz'e gelerek burada çadırını kurup, bir süre Tebriz'de kalır. Canibek Han, Melik Eşref'in yay gibi kaşları olan güzeller güzeli kızına talip olur. Altın Orda hanı genç kızın çeyizini vererek onunla geleneklere göre evlenip,

---

³ Cengiz Han'ın; Cuçi, Çağatay, Ögedey ve Tuluy adında 4 oğlu vardır. En büyük oğlu Cuçi, Moğollarda önemli işler arasında sayılan, av hizmetinden, Çağatay ise kanun ve adalet işlerinden sorumludur. Ögedey, yönetimde danışmanlık hizmeti görürken Tuluy da ordu hizmetinde yer alır. Bkz. *Manghol-un Niuça Tobça'an (Yüan-ch'ao Pi-shi) Moğolların Gizli Tarihi*, 2010, s. 279; Alaaddin Ata Melik Cüveynî, 2013, s. 94. Cengiz Han, en büyük oğlu Cuçi'ye imparatorluğunun en batısındaki toprakları verir. Zaten Cuçi, babasından 6 ay önce (1227 yılında) vefat eder ve daha sonra onun hâkim olduğu topraklarda, oğlu Batu Han, Altın Orda Devleti'ni kurar. İkinci oğlu Çağatay ise eski Karahıtay toprakları olan İli, Isık Göl, Çu ve Talas vadisine sahip olur. Çağatay, Cengiz'in kanunlarını son derece titizlikle uygulayan sert mizaçlı, kendisinden korkulan ve disiplinli bir Moğol hanıdır. Cengiz Han'ın üçüncü oğlu Ögedey, Balkaş Gölü ile Altay Dağları arasındaki İrtiş ve İmil'in olduğu bölgelere hâkimdir. Ayrıca Ögedey, babasından sonra, Moğol İmparatorluğu'nun başına geçer. Cengiz Han'ın en küçük oğlu Tuluy ise Moğol geleneklerine göre, "*Oçigin*" olarak ata yurdunda kalır. Bu topraklar, Tula Nehri, yukarı Kerulen ile yukarı Onon arasında yer alır. Cengiz Han'ın sahip olduğu topraklar oğulları arasında bu şekilde paylaşılır. Bkz. Grousset, 2011, s. 263-265; Roux, 2001, s. 251-253.

halvet olur. Fakat Canibek Han, genç kızın namusunun kirletildiğini anlar ve bu evlilikten pişmanlık duyar. Melik Eşref'in öz kızının namusunu kirlettiğini öğrenen Canibek, onu öldürtür. Tebriz halkı, Melik Eşref'in ölmesinden büyük memnuniyet duyup, Canibek Han'a dualar eder. Canibek Han Tebriz'den ayrılırken oğlu Birdi Han'ı orada sultan olarak bırakır (Ahmedî, 1983, s. 64a-64b).

Neşrî

Altın Orda'ya dair bilgi edinebileceğimiz bir diğer kaynağımız Neşrî'nin kaleme aldığı *Cihannüma*'dır. Müellif, Batu Han'ın babası Cuçi'den bahsederken, bazı Arap ve Fars yazarlar gibi "Tuşi" adını kullanır. Neşrî'nin eserinde değindiği bir diğer konu ise Berke Han'ın, II. İzzeddin Keykavus'u Bizans'ın elinden bizzat kurtarması hadisesidir. Neşrî'ye göre, II. İzzeddin Keykavûs Alanya'dan gemiyle İstanbul'a Fasleyos'un yanına gelerek bir süre burada kalır. Kıpçak ve Deşt topraklarının sahibi, Cengiz Han'ın torunu ve Cuçi'nin oğlu Berke Han, II. İzzeddin Keykavûs'u Fasleyos'un elinden alarak, Kırım ve Solhat'ı ona verir. Selçuklu sultanı II. İzzeddin Keykavûs 18 yıl boyunca ona verilen bu şehirlerden sorumlu olur. Ömrünü Kırım'da tamamlayan II. İzzeddin Keykavus, 679/1280-1281'de vefat eder. II. İzzeddin Keykavûs'un oğlu Sultan Mesud, aynı yıl içerisinde, evladını ve akrabalarını yanına alarak gemi ile Kırım'dan kaçıp Hazar'dan Sinop'a gelir. Sultan Mesud Anadolu'ya döndükten sonra Hülagü Han'ın oğlu Abaka Han'ın yanına gider (Mevlâna Mehmed Neşri, 2013, s. 20, 24-25). Neşrî, Berke Han'ın Bizans'ın elinden II. İzzettin Keykavus'u aldığını söylese de bu seferin başındaki kişi Berke Han değil Emir Nogay'dır (Erinkarlı-Ercan, 2022, s. 266).

İdris-i Bitlisî

XVI. yüzyıl müelliflerinden İdris-i Bitlisî, *Heşt Behişt* adlı eseri kaleme almıştır. Türkiye Selçuklu Devleti'nin son sultanı olan II. Mesud'un oğlu Gazi Çelebi'ye Kastamonu Sancağı tahsis edilir. Ancak Gazi Çelebi, Anadolu'daki Cengizogullarından korkup Kefe'ye kaçır ve orada ölür (İdris-i Bitlisî, 2008, s. 95).

Heşt Behişt'te anlatılan bir diğer hadise Canibek Han ile Melik Eşref'in mücadelesidir. Canibek Han'ın saltanat yıllarında, Emir Çoban'ın torunu ve Timurtaş'ın oğlu Melik Eşref, Azerbaycan ve Irak-ı Acem'de yönetimi ele geçirir. Melik Eşref, İslamiyet'e aykırı davranışlar sergileyerek, haram maldan haksız kazanç elde eder. Ayrıca halka zulmederek huzursuzluk çıkarır. Memlekette fitne ve fesat alıp başını yürür. Sonunda din adamları, ulemalar, şeyhler ve pîrlar başka memleketlere göç eder. Memleketini terk etmek zorunda kalanlardan birisi de Mevlânâ Kudbe'd-din Râzi'dir. O, Azerbaycan ve Deşt-i Hacı Tarhan'da bulunan Canibek Han'ın yanına gider. Canibek Han'a, Tebriz'de olup bitenleri anlatır. Kadı Muhyiddîn b. Berde isimli bir kişi ise Melik Eşref'in İlhanlı hanedanından geldiğini söyler. Canibek Han, Melik Eşref hakkındaki şikâyetleri dinledikten sonra gereğini yapar. Altın Orda hanı ordusunu hazırlatarak Azerbaycan'dan hareket edip, Şirvan üzerinden Tebriz'e varır. Melik Eşref'i kendi topraklarında mağlup

eden Canibek Han, onu öldürdükten sonra Deşt-i Hacı Tarhan'a geri döner (İdris-i Bitlisî, 2008, s. 293-294).

İdris-i Bitlisî'nin eserinde, Altın Orda tarihine dair diğer bir konu, Emir Timur-Toktamış Han mücadelesidir. Timur Şiraz'ı ele geçirdiği esnada, Toktamış Han'ın fitne tohumları saçtığı ve düşmanlık yolunu seçtiği haberi Maverâünnehir'den gelir. Bu haberi alan Timur, Şiraz'daki faaliyetlerine ara verip, burayı tekrar Muzaffer'e⁴ teslim ederek, Toktamış Hanla savaşmak için Semerkant'a gider. Emir Timur eline geçen fırsatı iyi değerlendirerek Moğolistan ve Çete ulusunun hanı Koca oğlanın memleketini 797/1394'te yakıp yıkar. Moğolistan ve Deşt-i Özbek'te kazandığı zaferlerinin ardından Semerkant'a dönen Emir Timur, 797/1394-1395 senesinde Karabağ'da kışlar. Toktamış Han'ın Hacı Tarhan'da olduğu haberini alan Timur, ordusunu hazırlayarak Şirvan üzerinde Deşt-i Özbek'e hareket eder. Toktamış Han ise 300.000 kişilik ordusu ile galip geleceğini düşünür. Deşt-i Özbek'te yapılan savaşta, Toktamış Han mağlup olup, ordusu dağılır. Timur ve askerleri Deşt-i Özbek, Çerkez ve Urus'a kadar olan topraklardaki ganimetleri alır. Ayrıca Timur, Hacı Tarhan'ı da yağmalayarak yakıp yıkar. Timur, Hacı Tarhan'da iken Urus Han'ın oğlu Kopri Oğlan⁵ onun hizmetine girer. Bu olay üzerine Timur, Toktamış Han'ın yerine Kopri Oğlan'ı Cuci ulusunun başına geçmiştir (İdris-i Bitlisî, 2008, s. 17-18).

İdris-i Bitlisî'nin eserinde bahsi geçen "*Çete ulusu*" ve "*Koca oğlan*" ifadelerinden kimleri kastettiği tam olarak anlaşılamamaktadır. Timur'un Toktamış Han üzerine sefer yaptığı düşünülürse, burada kastedilenler Altın Orda ve Toktamış Han'dır. Fakat bu ifadelerle farklı kaynaklarda karşılaşmadığımız için kesin bir çıkarımda bulunmak zordur.

Kemalpaşazâde

Müellifin kaleme aldığı *Tevârih-i Âl-i Osman* adlı eserde, Altın Orda tarihine dair ilk bilgiler Berke Han dönemini kapsamaktadır. Kemalpaşazâde, Berke Han'ın adını "*Bereket Han*" olarak verir. Berke Han döneminde Balkanlarda Tatarlar yaşar. Deşt-i Kıpçak toprakları ise Cengiz Han'ın torunlarından Berke Han'ın elindedir ve İslâm'ın nuru ile ışıldamıştır. Berke Han, Karabağ'daki kâfirler üzerine sefer düzenleyerek zafer kazanır. Bu sefer esnasında Tuna Nehri kenarı, Kili ve Akkırman çevresi Tatar askerleri için karargâh olarak kullanılır. Burada bahsi geçen karargâh alanlarından bazıları Tarhan Yazısı, Yalpi Gölü, Kutlu Boğa Suyu'dur. Tuna Nehri'nin bir tarafında Oğuzlar diğer tarafında ise Tatarlar yer alır. Tatarlar ve Oğuzlar, gece gündüz demeden, kâfirlere göz açtırmadan, onların memleketlerine saldırır. Bu esnada Berke Han'ın askerlerinden bir bölümü, denizden geçerek Eflak üzerinden balkanları aşıp, Orta Avrupa'da bulunan Üngürüs'e (Macaristan) akın yapar. Buradaki kâfirler, sayıca Tatarlardan daha üstündür (Kemal Paşa-zâde, 1996, s. 282).

---

⁴ Burada kastedilen, XIV. Yüzyılda Güney İran'da Şiraz merkezli hüküm süren Muzafferîlerdir. Timur'un Toktamış ile mücadele ettiği yıllarda Muzafferîlerin başında olan kişi Şah Şuca'dır. Bkz. Tüysüz, 2021, s. 419-441.

⁵ "*Kopri Oğlan*" olarak ifade edilen kişi muhtemelen Urus Han'ın oğlu Kayırcak Oğlan'dır. Bkz. Aka, 2012, s. 29.

Kemalpaşazâde'nin eserinde bahsettiği bir diğer konu Canibek Han'ın Tebriz üzerine yaptığı seferdir. Kemalpaşazâde'ye göre, Canibek büyük bir handır. Azerbaycan ve Irak topraklarına hâkim olan Melik Eşref ise zalim ve gaddardır. Melik Eşref halkına zulmedip insanları canından bezdirir. Bu durum karşısında kayıtsız kalamayan Deşt İkliminin şanlı ve şerefli sultanı Canibek Han, Melik Eşref'e saldırarak onu mağlup ederek, ocağını söndürür (İbn-i Kemal, 1991, s. 59). Müellifin bu hadiseyi anlatırken Canibek Han için kullanmış olduğu "*âzim*" ve "*âlişan*" ifadeleri Altın Orda hanının büyüklüğünün kabul edildiğini gösterir.

Kemalpaşazâde, İdris-i Bitlisî'den sonra Toktamış-Timur mücadelesinden bahseden ikinci tarihçimizdir. Müellif, Timur'un ismini "*Timur Güregân*",⁶ şeklinde verir. Timur, Deşt Kıpçak hanı Toktamış'a saldırarak, Kırım'ı harap eyler. Timur'un gazabından kurtulmayı başaran askerler dağlara kaçır. Bir grup Tatar askeri de Aktay önderliğinde Tuna'nın öte yakasına geçerek Rumeli'ne gider. Rumeli'ne geçen Tatar serdarı Aktay, Yıldırım Bayezid'in huzuruna gelerek kulluğunu bildirir. Yıldırım Bayezid'de ona Filibe'yi yaylak ve kışlak olarak verir. Toktamış Han ve Timur arasındaki savaşlar, Toktamış'ın kalbini katılaştırırken kudretini de kırır. Timur karşısında aldığı yenilgilerden sonra Toktamış Han'ın ordusu dağılır. Kemalpaşazâde'ye göre, "*Toktamış Han'ın kahri ve kini sel olmuş, köyleri ve şehirleri doldurmuştur*". Timur, Toktamış Han'ın memleketini tarumar eder. Tatar ordusuna Anadolu'dan da yardım gelmeyince onlar da Aktay'ın yanına sığınır. Askerler Çağatay soyundan gelecek işkence ve ölümden kurtulduklarına şükreder. Filibe, Deşti Kıpçak'tan gelen Tatarlarla dolmuştur (İbn Kemal, 2000, s. 327-333).

Rüstem Paşa

Yazarın kaleme aldığı eser *Rüstem Paşa Tarihi*'dir. Rüstem Paşa'nın anlatımıyla Batu Han'ın Avrupa'ya yaptığı seferler sonucunda Balkanlarda başlayan Tatar varlığı, Berke Han döneminde faaliyet gösteren Emir Nogay'ın bölgedeki hâkimiyetiyle daha da artar. Müellif, tıpkı Kemalpaşazâde gibi Berke Han'dan bahsederken "*Bereket Han*" tabirini kullanır. Cengiz Han'ın soyundan gelen Berke Han, Deşt-i Kıpçak'ın hâkimidir. Altın Orda Hanı, İslâm'ın manevi gücü ile Kara Boğdan üzerine yaptığı seferde galip gelir. Tatarlar, Tuna yalısı, Kili ve Akkirman'ı, kendilerine karargâh yapar. Tuna Nehri'nin etrafında konuşlanan Oğuz ve Tatar askerleri düşmana göz açtırmadan, gece gündüz demeden etrafı yakıp yıkar. Berke Han'ın askerlerinin çoğu Eflâk'tan geçerek, Macaristan üzerine akınlar yapar. Yapılan bu akınlar sonucunda kâfirler galip gelirken, Müslümanlar mağlup olur (İnan, 2011, s. 176-177). Rüstem Paşa, Kemalpaşazâde'nin eserinde kullanmış olduğu ifadelerin hemen hemen aynısını kullanır. Bu durum, Rüstem Paşa'nın Kemalpaşazâde'yi referans aldığı bir delili olabilir.

---

⁶ Kemalpaşazâde'nin eserinde geçen "*Güregân*" isminin; *Gürkan*, *Gürgen*, *Kürken*, *Küregen* şeklinde kullanımları da vardır. Bahsi geçen bu sıfat, Moğol dilinde damat ve güvey anlamına gelmektedir. Bkz. Gülensoy-Küçükler, 2015, s. 303.

Lütfi Paşa

Tevârih-i Âl-i Osman adlı eseri kaleme alan yazar, diğer tarih yazarlarından farklı olarak Moğol ulusunun dini yapısı hakkında bize bilgi verir. Müellif, Budizm ile ilişkilendirebileceğimiz puthanelerin varlığından bahseder. Moğollar, gittikleri köylerde, kasabalarda ve şehirlerde put-hane yaparken, buldukları oyuklara da putlar koyarak onlara tapar. Onlar ortaya çıktığından beri İslâmiyet ilerleyememiştir. Osman Gazi'nin beyliğini kurduğu döneme kadar Moğollar, Müslümanlara karşı hep galip gelir. Ayrıca Tatarlar bir yerde konaklamaya karar verdiyse önce karınlarını doyurur sonra da yatmak için kadın ister (Atik, 2001, s. 145).

Talikizâde Mehmed Subhi

XVI. yüzyılın son dönem yazarlarından Talikizâde Mehmed Subhi'nin kaleme aldığı eser *Tebriziyye*'dir. Müellif, Toktamış ve Timur arasındaki mücadeleye değinir. Timur, Toktamış'ın ülkesine varmak için Derbent'ten geçerek altı ay boyunca gündüz ve gece yol gider. Uçsuz bucaksız Deşt-i Kıpçak bozkırlarında ilerleyen Timur'un ordusu, yer karası ve gökyüzünden başka bir şey görmez (Özkuzugüdenli, 2005, s. 75).

XV. ve XVI. Yüzyıl Osmanlı Kroniklerindeki Altın Orda'ya Dair Bilgilerin Değerlendirilmesi

Erken dönem Osmanlı tarihi kaynakları incelendiğinde, Deşt-i Kıpçak, Kırım Hanlığı ve Osmanlı'nın Kefe, Kili ve Akkırman'ı fethetme sürecinin yanı sıra ve Deşt-i Kıpçak'ta kurulan hanlıklarla ilgili detaylı bilgilerin yer aldığı görülür. Fakat kroniklerde, müstakil olarak Altın Orda Hanlığı'na ayrılan bölümler çok azdır. XV. yüzyıla ait ilk kroniğimiz olan *Tevarih-i Ali Selçuk*, Batu Han dönemine dair önemli bilgilerin yer aldığı ender bir eserdir. Batu Han'ın, Deşt-i Kıpçak topraklarına hâkim olması ve bu toprakları, hayvanlarına otlak yeri yapması, Altın Orda Devleti'ndeki göçebe yaşam tarzının bir göstergesidir. Göçebe ulus, ot ve suyun peşinde hareket eder. Batu Han, bu hareket doğrultusunda, kışın Volga Nehri'nin aşağı bölümüne iner, yazın ise nehrin kuzey kesimlerine çıkar. Ayrıca onun güçlü ve dik duruşu, bozulan düzen karşısında takındığı tavır, "*Cengiz Yasalarını*" tatbik ettiğini gösterir. Bu durum, Altın Orda'nın kuruluş yıllarında, Orta Asya geleneklerinin devam ettirildiğinin kanıtıdır. Batu Han döneminde yaşanan önemli olaylardan birisi de Türkiye Selçuklu Devleti'nden gelen elçilik heyetinin ve hediyeilerin kabulüdür. Demek ki, Moğollar Anadolu üzerindeki hâkimiyetini sadece İlhanlılar vasıtasıyla değil aynı zamanda Altın Orda aracılığı ile de sağlamıştır.

Yazıcızâde Ali'nin eserinde değindiği bir diğer önemli hadise, Bizans'ın elinde rehin olan Türkiye Selçuklu Sultanı II. İzzeddin Keykavus'un, Altın Orda Han'ı Berke'nin emriyle kurtarılmasıdır. Berke Han'ın, Bizans İmparatoru VIII. Mihail Palaiologos üzerine ordusunu göndermesinin tek sebebi Selçuklu sultanının esareti değildir. Altın Orda Hanlığı ile Memlukler arasındaki siyasi ve ticari ilişkiler, Karadeniz ve Marmara üzerinden yürümektedir. Bizans imparatoru, 1263'te Memlûklerden Altın Orda'ya giden elçileri esir alarak her iki devleti de karşısına alır (Vasary, 2008, s. 84-85). Ayrıca Altın Orda Devleti'nde İslamiyet resmi din olmasa da Berke Han

Müslümandır. Bu yüzden, Müslüman bir sultanın Hristiyan bir imparatorun esiri olarak kalmasına gönüllü razı gelmez. Tatar kuvvetleri karşısında Bizans mağlup olur. II. İzzeddin Keykavus, ömrünün kalanını memleketinden uzakta, Deşt-i Kıpçak topraklarında geçirir. Selçuklu sultanının burada yaşadığı süre zarfında neler yaptığına dair detaylı bilgi yoktur. Yine bu dönemde, II. İzzeddin Keykavus taraftarı olan ve aralarında Saru Saltuk'un da bulunduğu Türkmenler, Balkanlara geçerek Dobruca'ya yerleşir. Muhtemelen Dobruca'ya yerleşen Saru Saltuk ve ekibi buranın Türkleşmesine ve İslamlaşmasına katkı sağlamıştır.

XV. yüzyıl müelliflerinden Ahmedî, Cengiz Han'dan bahseden nadir müelliflerdendir. Müellif, Putperest bir han olan Cengiz'in taş üstünde taş, baş üstünde baş bırakmadığını bize hatırlatır. Ayrıca Cengiz Han'ın topraklarını, oğullarına taksim ettiği bilgisini de vermektedir. Cengiz'in Cuçi, Çağatay, Ögedey ve Tuluy adında 4 oğlu vardır. Fakat müellif eserinde, Cengiz Han'ın oğullarından sadece Çağatay Han'ın adını verir. Aslında torunu olan Berke Han'ı da Cengiz Han'ın oğlu olarak gösterir. Cuçi'nin büyük oğlu Batu, Çağatay Han ile çağdaş olmasına rağmen Ahmedî, ondan hiç bahsetmez. Ayrıca Ahmedî, Cengiz Han'ın toprak bütünlüğünü ve paylaşımını anlatırken Bağdat'ı da dâhil eder. Oysa Hülagü Han Bağdat'ı 1258'de alır. Bağdat'ı, Cengiz'in toprak paylaşımının içerisinde göstermek gerçeği yansıtmaz. Altın Orda'ya dair *İskendernâme*'de yer alan bir diğer önemli olay da Canibek Han döneminde yaşanan Melik Eşref hadisesidir. Canibek Han'ın Melik Eşref olayındaki tutumu, İslamiyet'in bölgedeki koruyucusu olduğunun göstergesidir. Yukarıdaki bölümde Ahmedî'nin eserinde yer aldığı haliyle anlattığımız Melik Eşref olayını bir de Kırım'ın yerli kaynaklarına göre anlatmak yerinde olacaktır.

Tebriz'de hüküm süren Melik Eşref şeytana uyup öz kızı ile evlenir. Melik Eşref'in kızı dillere destan bir güzelliكتedir. Babası öz kızına âşık olur. Bu durum karşısında huzuru kaçan Eşref, ne yapacağını bilemez çareler arar. Sonunda Tebriz ulemalarına danışmaya karar verir. Onlara *"Bir Kimse ağaç dikse ve (ağacın) meyvesi yetişse kendisi mi yesin başkasına mı versin?"* Şeklinde bir soru yöneltir. Ulemalar bu soruya şöyle cevap verir: *"Kendisi de yese olur, başka kişiye de verse olur."* Melik Eşref'in bu soruyu sormaktaki asıl maksadı kendi kızı ile evlenmektir. Melik Eşref bu fetva üzerine kendi kızını eş olarak alır. Tebriz ulemaları ise yaşanan bu olayı Canibek Han'a bildirir. Ulemalar: *"Bu kişi bizden yalanla bir meselede (fikrimizi) aldı. Biz onun amacını bilmeden zahiren hüküm kıldık. Onun amacı ise kendi kızı imiş. Şimdi (o) kendi kızını aldı, bu kendi kâfir oldu. Bizlerde kâfire köle olmaktayız. Siz bugün İslam padişahısınız. Şimdi size vaciptir ki Müslümanların başından bu kâfiri defedesiniz."* Anlatılan rivayete göre, Canibek Han ikinci namazını kıldığı mescitte, bu şikâyeti dinler ve ardından çevresine âlimleri toplayarak sorar: *"Sizler bu söze ne dersiniz? Âlimlerin cevabı ise: Evet size vaciptir, bu kâfiri Müslümanların başından defedeceksiniz."* Canibek Han bu sözü işittikten sonra üç gün evine gitmez. Mescitte savaş hazırlıklarını yapar ve Tebriz üzerine sefere çıkar. Canibek Han, Melik Eşref'i öldürerek Tebriz ve Irak illerini alıp 30 yıl burada hüküm sürer (Ötemiş Hacı, 2009, s. 55-56).

Melik Eşref hadisesinin anlatıldığı bir diğer kaynak *Umdetü'l Ahbâr*'dir. Şirvan ve Tebriz hâkimi Melik Eşref'in çok güzel bir kızı vardır. Babası öz kızına âşık olur. Bunun üzerine Melik

Eşref: “bir kişi kendi yetiştirdiği ağacın meyvesini öncelikle kendisi yemelidir” diyerek kızını kendisine eş alır. Fakat bu olayı duyan ulema hemen harekete geçer. Ulemanın ileri gelenleri, süslü sözlerle döşenmiş bir mektup yazarak İdil’deki Saray şehrinde oturan Canibek Han’a gönderir. Canibek Han bu haberi mescitte alır. Bu işi çözmek için harekete geçer. Altın Orda hanı, 3 gün içerisinde ordu hazırlatıp sefere çıkar. Canibek Han Tebriz’deki Melik Eşref’in üzerine yürür. Melik Eşref öldürülür ve Canibek Han kendi memleketine döner. Tatar ordusu halktan hiç kimseye zarar vermez. Canibek Han’ın buradaki hâkimiyeti 30 yıl sürer (Abdûlgaffar Kırımî, 2014, s. 76-77).

Ötemiş Hacı ve Abdulgaffar Kırımî’nin eserlerinde anlatılan bu hadise paralellik gösterir. Fakat Ahmedî bu olayı daha farklı anlatır ve eserinde bu detaylara yer vermez. Ayrıca bu eserlerin her ikisinde yer alan Canibek Han’ın 30 yıl hâkimiyet sürmesi, gerçeği yansıtmaz. Çünkü Canibek Han 1340-1357 yıllarında tahtta kalmıştır.

Canibek Han’ın vefat etmesinin ardından Altın Orda Hanlığı, 20 yıl kadar taht kavgalarının yaşandığı buhranlı yıllar geçirir. Toktamış Han, 1379/80 yılında, hâkimiyetini sağlayarak bir düzen oluşturmayı başarır. Toktamış Han’ın Altın Orda’yı yeniden canlandırma süreci, Timur tehlikesinin belirmesi ile sonlanır. Osmanlı müelliflerinden İdris-i Bitlisî ve Kemalpaşazâde eserlerinde ikili arasındaki savaflara yer verir. Toktamış ve Timur, jeopolitik açıdan oldukça kıymetli olan Azerbaycan ve Harezm toprakları için karşı karşıya gelir. Altın Orda ve Timur Devleti arasında uzun yıllar savaş olur. Toktamış, Timur’un yıkıcı gücü karşısında başarılı olamaz. İdris-i Bitlisî, savaşın yaşandığı yer için Deşt-i Özbek adını kullanır. Oysa Altın Orda toprakları için yaygın olarak Deşt-i Kıpçak tabiri kullanılır. Eğer müellif, bütün Altın Orda topraklarını kastederek bu ifadeyi kullanıyorsa demek ki, onun gözünde Altın Orda, Özbek Han’ın ismiyle müsemma olmuştur.

Üzerinde durulması gereken bir diğer hususta, Kemalpaşazâde’nin eserinde geçen, “*Anadolu’dan da yardım gelmeyince*” ifadesidir. Bu dönemde Osmanlı Devleti’nin başında Yıldırım Bayezid vardır. Altın Orda hanı Toktamış, Timur’a karşı ittifak arayışına girer ve amacı Osmanlı ile bir ittifak oluşturmaktır (Kamalov-Mirgaliyev, 2008, s. 189). Toktamış Han, Osmanlı Devleti ile komşuluk ilişkilerinin iyi olmasına özen gösterir. Yıldırım Bayezid’e, elçiler ve ticaret kervanları gönderir. A. N. Kurat, Altın Orda ile Osmanlı’nın yakınlaşmasında, Timur tehlikesinin önemli bir faktör olduğunu ileri sürer. Ancak yaklaşan bu tehlikeyi ne Toktamış ne de Yıldırım Bayezid tam olarak idrak edemez. Nitekim her ikisi de Timur’a karşı bir ittifak oluşturamaz. Toktamış ve Yıldırım Bayezid bireysel olarak verdikleri mücadeleyi kaybeder (Kurat, 2019, s. 139). Kemalpaşazâde’nin eserinde yer alan bir önemli nokta da Timur’a karşı mücadele eden Aktay’ın, Yıldırım Bayezid’e sığınmasıdır. Tatar komutanı Aktay Timur’a yenilir. Bunun üzerine Özi Nehri’nin aşağı kısmına doğru kaçar (Nizamüddin Şâmi, 1987, s. 196). Büyük bir ihtimalle, 1398 yılında Aktay ve emrindeki Tatarlar Osmanlı’nın Tuna’da yer alan topraklarına gelerek Yıldırım Bayezid’e sığınır. Osmanlı sultanı, bu göçmenleri Tuna Nehri’nin güneyi ile Balkanlara

yerleştirir. Fakat çok geçmeden Yıldırım Bayezid fikrini değiştirerek Tatar ileri gelenlerini öldürtür. Sağ kalan Tatarlar ise Edirne civarına yerleştirilir (Kamalov-Mirgaliyev, 2008, s. 192). Kemalpaşazâde, Aktay'ın Anadolu'ya geldiğinden bahsetse de eserinde bu detaylara yer vermez. Toktamış ve Yıldırım Bayezid'in Timur tehdidine karşı neden ittifak oluşturmadıkları tam olarak tespit edilememektedir. Aslında Altın Orda ve Osmanlı aynı dini inanca sahip iki devlettir. Fakat Timur da Müslüman bir handır. Muhtemelen, bu sebepten dolayı, Toktamış ve Yıldırım Bayezid, Timur'a karşı din birliğine dayalı bir ittifak oluşturmaz. Bu devletler, İslamiyet'in yayılışına katkı sağlamaktan ziyade, kendi siyasi çıkarlarının zedelenmesi sonucu karşı karşıya gelmiştir. Sonuç olarak Timur, bir taraftan Altın Orda Devleti'nin sonunu hazırlarken öbür taraftan 1402 Ankara Savaşı ile Osmanlı Devleti'ni Fetret Dönemine girmesine sebep olur.

Erken dönem Osmanlı kroniklerinde, tespit edebileceğimiz önemli noktalardan biri de Altın Orda'nın dini yapısıdır. Bilindiği üzere Moğollar pagan inancına sahip bir millettir. Onlar, Deşt-i Kıpçak'a hâkim olmadan önce bu topraklarda da yaygın olan inanış paganizmdir (Kutlu, 2021, s. 39). Batu Han'ın inancıyla ilgili bir tespitte bulunmak zordur. Fakat farklı dinlere karşı hoşgörülü olduğu söylenebilir. Çünkü oğlu Sartak Hıristiyan, kardeşi Berke ise Müslümandır. Rubruk'un verdiği bilgilere göre Sartak'ın, dinini özgürce yaşadığı görülür (Rubruk, 2012, s. 52-56). Müelliflerin eserlerinde, Berke Han'ın Müslüman olduğu bilgisi tespit edilir. Fakat bu dini nasıl kabul ettiği hakkında detay yoktur. Deşt-i Kıpçak topraklarında, her ne kadar paganizm yaygın olsa da Müslüman olan İtil Bulgar Devleti'nden dolayı İslamiyet bilinmektedir. Altın Orda Devleti'nin büyük hanlarından olan ve erken dönem Osmanlı kroniklerinde bahsi geçmeyen Özbek Han döneminde İslamiyet, devletin resmi dini haline gelir (El-Ömerî, 2014, 112-114). İslamiyet ile Türk-İslam geleneğine uygun yaşam tarzı ve mimari yapılar Altın Orda hayatına girer. Deşt-i Kıpçak topraklarında, Medreseler, Camiler, Kervansaraylar, türbeler ve hanlar-hamamlar yapılır. Özbek Han'ın kaldığı yerden oğlu Canibek Han devam eder. O da Altın Orda'nın mamur hale gelmesi için çabalar. Ayrıca verilen bilgilerden anlaşılacağı üzere Canibek Han, İslamî kurallara son derece saygılıdır. Kıpçak, Rus, Bulgar, Başkırd ve Alman gibi halkların hâkimiyet altına alınması da Deşt-i Kıpçak'ta İslamiyet'in yayılmasına zemin hazırlamış olabilir.

Sonuç

Orta Çağ'ın büyük ve güçlü devletlerinden olan Altın Orda Hanlığı, iki asırdan daha fazla doğuda İrtiş Nehri'nden batıda Dnyester Nehri'ne kadar olan sahada söz sahibidir. Altın Orda Hanları, Karadeniz'in kuzeyindeki Türk topluluklarını egemenlikleri altına alıp, Ruslara karşı başarılı bir siyasi politika geliştirdiler. Batu Han, Cengiz geleneklerini terk etmeden bir düzen sağlar. Keskin Kılıcı, askeri başarısı ve cömert yapısı ile diğer milletler üzerinde güçlü bir izlenim bırakır. Ayrıca Batu Han'ın Türkiye Selçuklu Devleti'nden elçi olarak gelen Naib Şemse'ddin'e "*Nizâmü'l-Mülk*" ve "*Salâhü'l-âlem*" gibi unvanları vermesi, Altın Orda'nın Anadolu'daki gücünün ve otoritesinin göstergesidir. Batu Han'ın kurmuş olduğu politik yapı Berke Han döneminde de devam etmiştir. Berke Han'ın Türkiye Selçuklu Devleti'nden kaçan sultanları himayesine alıp koruması, Anadolu'da yaşananlara kayıtsız kalmadığının işareti olduğu gibi Altın

Orda'nın hamisi olduğunu da gösterir. Her ne kadar Moğollar, İlhanlı vasıtası ile Anadolu'ya hâkim olmaya çalışsa da Altın Orda'nın Anadolu üzerinde korku ve saygı uyandırıcı bir güç olduğu ortadadır. Özellikle Berke Han, İslamiyet'in manevi gücü ile siyasi başarılarını taçlandırır.

Altın Orda'nın güçlü, büyük ve adaletli hanlarından Canibek, yardım isteyenlere kayıtsız kalmayarak haksızlıkların karşısında durur. Tebriz halkını, Melik Eşref'in zulmünden kurtararak huzur sağlar. Öte yandan Harezm ve Deşt-i Kıpçak bölgesinde yaşanan Timur-Toktamış mücadelesi Altın Orda Devleti'nin sonunu hazırlamış, Toktamış'ın Timur karşısında aldığı yenilgiler Altın Orda Hanlığı'nı yıpratır. Ayrıca Yıldırım Bayezid'in, Timur tehdidinden kurtulmayı başaran Tatarları himaye etmesi, Osmanlı'nın gücünü gösterir. XV. ve XVI. Yüzyıl Osmanlı kroniklerinde, Batu, Berke, Canibek ve Toktamış Han dönemlerine ait bilgiler olmasına rağmen, İslamiyet'i resmi din olarak kabul eden, hanlığı fetret yıllarından kurtararak altın çağına kavuşturan, imar ve bayındırlık faaliyetlerine önem veren Özbek Han'ın adının, incelediğimiz eserlerde geçmemesi ilginçtir.

Sonuç olarak Osmanlı'nın kuruluş ve yükseliş dönemlerinde ele alınan eserlerde, Altın Orda tarihine dair veriler oldukça yetersizdir. Daha önceden de dile getirdiğimiz gibi bu durumun muhtemel sebeplerinden biri Moğolların Anadolu ile asıl temasının İlhanlı vasıtasıyla kurulmasıdır. Bir diğer muhtemel sebep ise Osmanlı Devleti'nin kurulduğu yıllarda Altın Orda Devleti'nin eski gücünü kaybetmesi ve çöküş sürecine girmesidir. Hal böyle olunca, Altın Orda ile Osmanlı arasında doğrudan siyasi, kültürel ve ekonomik anlamda ikili ilişkiler kurulamamıştır.

KAYNAKÇA

- ABDÜLGAFFAR KIRIMÎ . (2014). *Umdetul-Ahbar*. (hzl. Derya Derin Paşaoğlu). Kazan.
- AĞAT, N. (1976). *Altınordu (Cuçi Oğulları) Paraları Kataloğu 1250-1502, Ek Olarak Şecere ve Tarih Düzeltmeleri*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- AHMEDÎ (1983). *İskender-nâme, İnceleme-Tıpkıbasım*. (hzl. İsmail Ünver). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AKA, İ. (2012). *Timur ve Devleti*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- ATİK, K. (2001). *Lütfi Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ALAADDİN ATA MELİK CÜVEYNÎ. (2013). *Tarih-i Cihan Güşa*. (çev. Mürsel Öztürk). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- EBÜLGAZİ BAHADIR HAN. (2020). *Şecere-i Terâkime-Türkmenlerin Soyağacı*. (çev. Arif Acaloğlu). İstanbul: Selenge Yayınları.

- ERİNKARLI, A. – ERCAN, A. B. (2022). “Altın Orda Devleti Siyasetinde Emir Nogay”. *Asya Studies-Academic Social Studies/Akademik Sosyal Araştırmalar*. VI/22: 263-272.
- GROUSSET, R. (2011). *Stepler İmparatorluğu Attilâ, Cengiz Han, Timur*. (terc. Halil İnalçık). (yay. hzl. Ertuğrul Tokdemir-Mustafa Dönmez). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- GÜLENSOY, T. – KÜÇÜKER, P. (2015). *Eski Türk-Moğol Kişi Adları Sözlüğü*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- İBN KEMÂL, (2000). *Tevârih-i Âl-i Osman IV. Defter*. (hzl. Koji Imazawa). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- İDRİS-İ BİTLİSÎ, (2008). *Heşt Bihîşt, I.ve II. Cilt*.(hzl. Mehmet Karataş vd.). Ankara: BETAV Yayınları.
- İNAN, G. (2011). *Rüstem Paşa Tarihi (H.699-968/M.1299-1561) (İnceleme-Metin vr.120b-vr.293b)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- KAFALI, M. (1976). *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- KAFALI, M. (1979). “Toktamış”. *Milli Eğitim İslam Ansiklopedisi*. XII/1: 412-420.
- KAMALOV, İ.-MİRGALİYEV, İ. (2008). “Altın Orda-Osmanlı Münasebetleri”. *Akademik Bakış*. II/III: 187-198.
- KAMALOV, İ. (2009). *Altın Orda ve Rusya (Rusya Üzerindeki Türk Tatar Etkisi)*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- KEMALOĞLU, İ. (2016). “Altın Orda Devleti”. *Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizoğulları*. (hzl. Hayrunisa Alan-İlyas Kemaloğlu). İstanbul: Ötüken Neşriyat. 98-149.
- KEMALOĞLU (KAMALOV), İ. (2018). “Altın Orda Devleti”. *Doğu Avrupa Türk Tarihi*, (ed. Osman Karatay-Serkan Acar). İstanbul: Kitabevi Yayınları. 577-624.
- KEMAL PAŞA-OĞLU ŞEMSÜDDİN AHMED İBN-İ KEMAL (1991). *Tevârih-i Âli Osman II. Defter*. (hzl. Şerafettin Turan). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- KEMAL PAŞA-ZÂDE (1996). *Tevârih-i Âl-i Osman X. Defter*. (hzl. Şefaettin Severcan). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- KONUĞU, E. (1992).“Berke Han”. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. V: 506-507.
- KURAT, A.N. (2019). *IV-XVIII Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

- KUTLU, F. (2021). "Berke Han Döneminde İslam Dininin Altın Orda Devleti'ne Etkisi". *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*. III/V: 37-47.
- ÖTEMİŞ HACI (2009). *Çengiz-Name*. (hzl. İlyas Kamalov). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- MEVLANA MEHMED NEŞRÎ (2013). *Cihânnümâ [Osmanlı Tarihi (1288-1485)]*, (hzl. Necdet Öztürk). İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- MİN HÂC-I SİRÂC EL-CÛZCÂNÎ. (2016). *Tabakât-ı Nâsırî-Moğol İstilasına Dair Kayıtlar*. (çev. Mustafa Uyar). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Manghol-un Niuça Tobça'an (Yüan-ch'ao Pi-shi) Moğolların Gizli Tarihi*. (2010). (çev. Ahmet Temir). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- NÜVEYRÎ. (1941). "Nihayetül İreb". *Altın Ordu Devleti Tarihine Ait Metinler*. (hzl. W. De. Tiesenhansen). (çev. İsmail Hakkı İzmirli). İstanbul: Maarif Matbaası. 243-313.
- NİZMÜDDİN ŞÂMÎ. (1987). *Zafernâme*. (çev. Necati Lugal). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- ÖZKUZUGÜDENLİ, B. (2005). *Ta'likî-zâde Mehmed Subhî Tebrîziyye, (Metin Transkripsiyonu, Eser ve Bilgilerin Değerlendirmesi, Yazar Hakkında İnceleme)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- RİZAEDDİN FAHREDDİN. (2003). *Altın Ordu ve Kazan Hanları*. (çev. İlyas Kamalov). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- ROUX, J. J. (2001). *Moğol İmparatorluğu Tarihi*. (çev. Aykut Kazancıgil-Ayşe Bereket). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- SARAY, M. (1989). "Altın Orda Hanlığı". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. II: 538-540.
- SPULER, B. (2011). *İran Moğolları Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri, 1220-1350*. (çev. Cemal Köprülü). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- ŞİHABEDDİN B. FAZLULLAH EL-ÖMERÎ. (2014). *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım Mesâlikü'l Ebsâr*. (çev. Ahsen Batur). İstanbul: Selenge Yayınları.
- TÜYSÜZ, Ş. C. (2021). "Muzafferîler Tarihinde Şah Şüca (1358-1384)". *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*. 67: 419-441.
- VASARY, I. (2008). *Kumanlar ve Tatarlar Osmanlı Öncesi Balkanlar'da Doğulu Askerler (1185-1365)*. (çev. Ali Cevat Akkoyunlu). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- VASARY, I. (2009). "The Jochid Realm: the Western Steppe and Eastern Europe". *The Cambridge History of Inner Asia, the Chinggisid Age*. (ed. Nicola Di Cosmo vd.). II. Cambridge: Cambridge University Press. 67-85.

- VERDİYEV, M. (2021). *Altın Orda'nın Ulu Hükümdarı Toktamış Han*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- YAZICIZÂDE ÂLİ (2009). *Tevarih-i Âl-i Selçuk*, (hızl. Abdullah Bakır). İstanbul: Çamlıca Yayınevi.
- YAKUBOVSKIY, A. Yu. (2002). *Altın Ordu ve Çöküşü*. (çev. Hasan Eren). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- YUVALI, A. (2004). "Mengü Timur". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. XXIX: 138.

EXTENDED ABSTRACT

The Golden Horde Khanate, established in 1242 by Batu Khan in the territories owned by Juchi, Genghis Khan's eldest son, was one of the most influential and powerful Turkish empires of the Middle Ages. The state of the Golden Horde had a successful policy in the political, military, and economic fields. In particular, its cities with high commercial potential make it an influential player in trade between East and West. Although the Khanate of the Golden Horde has experienced periods of conquest and internal turmoil, it has endured under the leadership of skilled Khans. Khans such as Batu, Berke, Uzbek, Canibek, and Toktamish were important figures in the history of the Golden Horde. Berke was the first Khan to adopt Islam as his religion. However, Islam was declared the official religion by the Uzbek. Toktamish was the last powerful Khan involved in the collapse of the Golden Horde state. To the best of his ability, he tried to contain the disintegration. However, the defeats against Timur accelerated the collapse of the state. Although the Golden Horde Khanate ceased to exist in the first half of the XVth century, the state disappeared from history in the first quarter of the XVIth. The Golden Horde, which dominated the northern steppes of the Black Sea between the XIIIth and XVIth centuries, assimilated Turkish-Islamic customs due to the integration of Turkish communities and the adoption of Islam.

Because of its geographical location, the Golden Horde has always had historical ties to Anatolia. In the early years of the Golden Horde Khanate, links were established with Anatolia through the Seljuk Empire of Turkey. At a time when the Golden Horde was in decline and entering a period of collapse, the Ottoman Empire emerged as a new power. It is not possible to establish a strong relationship between the two nations because one is in decline while the other is on the rise. As a result, the works of early Ottoman historiographers provide only limited information on the history of the Golden Horde. Yazıcızade Ali, Ahmedi, Nesri, Idris-i Bitlisi, Kemalpaşazade, Rüstem Pasha, Lütfi Pasha, and Talikizâde Mehmed Subhi, Ottoman historians of the XVth and XVIth century, provide information about the Golden Horde Khanate in their works.

The *Tevarih-i Ali Selçuk*, written by Yazıcızâde Ali, is the earliest account of the history of the Golden Horde. This work specifically mentions Batu and Berke and describes how Batu

Khan dominated Desht-i Qipchaq and maintained Mongolian traditions. Batu, a powerful Khan, is pleased to honor embassy delegations from various countries. The Seljuk state of Turkey was also subjected to the rule of this formidable Khan. Berke, the first recognized Muslim Khan of the Golden Horde, rescued the Muslim Seljuk Sultan Izzettin Keykavus II from the custody of Christian Byzantium, thus demonstrating his role as the guardian of the Muslims. Ahmedi, one of the early writers, explains in his work *Iskendername* that Canibek acted as the defender of Islam. Canibek Khan is in charge of an expedition against Melik Ashraf, the ruler of Tabriz, who is accused of being against Islam and oppressing his people. The aim of the expedition is the shining of the light of Islam as well as the help of the people who need it. *Cihannüma*, written by Nesrî, is another XVth-century chronicle. Berke Khan has taken Izzettin Keykavus II under his patronage for this piece of work. The Seljuk sultan resided outside his native land for 18 years and ultimately passed away in Crimea.

In the works of Idris-i Bitlisi's *Hest Behist* and Kemalpasazade's *Tevarih-i Al-i Osman*, the Toktamish-Timur conflicts are discussed uniquely compared to other sources. Timur's desire for the territories under the rule of the Golden Horde led to conflict between the two Khans. In response to Timur's threat, Toktamish asked the Ottoman Khan, Yildirim Bayezit, for help, but the aid he was expecting did not come. Unable to withstand Timur's attacks any longer, the Toktamish lost the war, while some of the Tatar soldiers entered the Ottoman protectorate. On the one hand, Timur devastated the territories of the Golden Horde, and on the other, he caused the downfall of the Khanate.